

La bioètica: saviesa, coneixement o informació?

Joan M. del Pozo

*Observatori d'Ètica Aplicada a l'acció social, psicoeducativa i sociosanitària –
Departament de Filosofia. Universitat de Girona*

“On és la saviesa,
que hem perdut en el coneixement?
On és el coneixement,
que hem perdut en la informació?”

T. S. Eliot, fragment del poema “The Rock” (1938)

L'esforç humà per comprendre el món té un llarg passat i –esperem-ho- un llarg futur. Poc a poc hem après que el saber obtingut és evolutiu i, com a tal, provisional i millorable per definició; de les seves formes primitives, que ens costen fins i tot d'imaginar, hem passat a uns estadis que, tot i que segur que seran superats en el futur, resulten admirables per diverses raons, entre les quals no és menor la del coneixement de la vida: Goethe deia amb encert que, com a éssers vius que som, és un dels més alts coneixements desitjables. Aquest coneixement, que d'una banda ens obre portes literalment increïbles d'intervenció per a la millora dels éssers vius des de tots els punts de vista –terapèutic, preventiu, pal·liatiu, reproductor, planificador i fins i tot, amb reserva per la gosadia del mot, creatiu- per una altra banda ens planteja qüestions que ens importen, ens inquieten i fins i tot ens neguitegen fortament, perquè tenim consciència que, ja abans de l'aparició de problemes amb la vida, en altres àmbits de l'existència havíem reconegut que no tot el que 'es pot fer' –o és tècnicament viable- 'es pot fer' – o és èticament acceptable-. Dit d'altra manera, les finalitats de l'acció humana no valen totes igual. N'hi ha, fins i tot, que no valen gens o que són autèntics contravalors o valors negatius.

D'això, de l'anàlisi d'aquesta qüestió radical –tot val igual?-, neix un dels territoris del saber, conegut com a Ètica o Filosofia Pràctica; l'adjectiu 'pràctica' cal entendre'l no com a operativitat tècnica –com quan diem que una eina és 'pràctica' si ens facilita una reparació material - sinó com a acció vital –com quan diem que auxiliar un ferit és bo, és a dir, és una 'bona praxi' que millora les persones, tant la qui rep com la qui ofereix l'ajuda-. L'Ètica, doncs, pretén orientar la manera millor de viure la vida humana, atès que sabem, per comprovacions múltiples al llarg del temps i a l'ample de l'espai, que no totes les possibilitats de desplegament de l'acció humana valen igual, en el sentit que no tenen resultats iguals en aspectes importants com el benestar anímic o la dita tranquil·litat de consciència, la qualitat de l'existència personal i col·lectiva, l'assoliment de la felicitat, etc.

El concepte que és a l'arrel de la qüestió és el que encarna un dels valors principals, el més estimat potser després o al costat de la vida mateixa, que és la llibertat. Gràcies al fet que durant centenars de milers d'anys els primers humans van anar alliberant-se de les determinacions instintives més fortes va anar emergint l'espai obert o es va anant guanyant la capacitat de ser lliures; aquest alliberament –de fet, més que lliures, ens anem 'alliberant' progressivament, bé que encara no prou– és reconegut i descrit per biòlegs, paleontòlegs i antropòlegs com a associat a la creació del llenguatge i a la pràctica de la cooperació. El resultat de mil·lenis de construcció lingüística –que ens permet 'separar-nos' de la pressió material del món gràcies a l'abstracció dels conceptes continguts en les paraules- i de cooperació social –que ens indueix a la creació de 'convencions' o acords per regular les relacions, germen de la vida política- és justament la llibertat, un bé que malgrat les seves limitacions i la seva fragilitat –o potser per això-, és ja tan preuat com la vida mateixa.

El que podríem anomenar 'resposta ètica' sorgirà justament com a resposta a una pregunta elemental: sabem ser lliures? Perquè aquesta llibertat, encara que limitada i fràgil, consisteix a prendre decisions obertes, a triar entre opcions molt diferents i fins i tot contràries, que tenen conseqüències sovint molt importants per a la nostra existència. Dit d'altra manera, exercir la llibertat conté un risc d'errors potencials no pas irrellevant. Errors que afecten la nostra vida, la seva qualitat, el seu benestar, la seva felicitat. Per això un pensador de la vàlua i el compromís humanista de Sartre va arribar a dir que "estem condemnats a ser lliures", contradicció plena de sentit: d'una banda, un sentit positiu, l'afirmació absoluta de la llibertat –'condemnat' en tant que 'som i no podem deixar de ser lliures'- i un sentit negatiu: la llibertat ens fa patir perquè el seu ús erroni ens fa mal, i en aquest sentit estem 'condemnat' a un cert sofriment derivat d'ella i a allò que els francesos en diuen "l'embarras du choix" –la (gran) dificultat de triar- L'ètica, doncs, podem dir que treballa per evitar o com a mínim reduir aquest sentit negatiu de la 'condemna', sobretot el que s'associa a les opcions autodestructives derivades de la baixa competència en l'ús de la pròpia llibertat.

Ara bé, aquesta 'competència' com s'adquireix, qui l'ensenya, on s'aprèn? Seria ridícula la pretensió de disposar d'un 'manual' o un 'llibre d'instruccions' per facilitar l'adquisició de la competència de ser lliures, perquè equivaldria a la negació de la llibertat mateixa. Si la llibertat es pogués administrar com qui fa anar una rentadora de la roba o engega i comanda un televisor, no seria tal llibertat. Podem dir que, precisament a diferència d'una màquina, la vida humana no té, o té pocs, registres automàtics –i en això, en l'"alliberament" dels automatismes instintius, hem dit que rau el naixement i el sentit de la llibertat- i, en absència d'automatismes, no hi ha possibilitat de previsions exactes, la qual cosa impedeix la redacció d'un protocol, d'una pauta, d'un codi, d'un reglament o de res que se l'hi assembli.

L'ètica, lluny de l'estil d'un protocol de procediments o d'un manual d'instruccions, és un esforç conceptual i comprensiu per orientar-nos en la difícil competència de triar bé, és a dir, d'exercir una llibertat no contradictòria amb la nostra condició humana. La primera cosa que ha de tenir en compte és que la vida dels humans transcorre en contextos diferents per a uns i altres i en moments igualment diferents i que la mateixa vida individual de cada persona oscil·la al llarg de les seves edats entre moments, pressions i influències de caràcter molt variat. En coherència amb això, sembla que la primera condició que ha de complir una ètica mínimament acceptable és la de gran flexibilitat, adaptabilitat i obertura, la qual cosa no comporta una valoració de feblesa o inseguretat, sinó més aviat al contrari, de fortalesa, la fortalesa del reconeixement dels límits, de l'acceptació de la complexitat; i, sobretot, la fortalesa del concepte de 'criteri racional' sobre el de 'regla per complir'.

La llibertat, deia Kant, viu en el regne de les finalitats; mentre que les regles, normes o protocols viuen en el regne dels instruments. Els instruments són necessaris per assolir les finalitats, però mai no són una finalitat en si mateixos. L'ésser lliure ho és sobretot perquè aprèn al llarg de la vida, no sense grans dificultats, a triar les finalitats que racionalment –però també emocionalment– considera que li escauen, que li aporten valor, que li permeten construir-se com a persona i cooperar amb les altres persones per convida socialment; deia també, però, aquest extraordinari pensador que els humans tenim una 'insociable sociabilitat', amb la qual cosa remarcava la gran dificultat d'articular la pròpia llibertat amb la llibertat dels demés. Vet aquí, doncs, que és un panorama complex, el dels humans: ens anem alliberant progressivament com a espècie, som imperfectament lliures com a individus, necessitem viure en una societat on diverses llibertats interactuen conflictivament les unes amb les altres i hem d'administrar el dret a triar lliurement les nostres finalitats, especialment les compartides, amb uns instruments –lleis, normes, regles, codis, protocols– que tendeixen a constituir-se en finalitats en si mateixos i imposar-se de manera autoritària.

Què ens convé fer? Primer de tot, no deixar de pensar-hi de forma oberta i crítica. El pensament crític és per a la vida sencera com la respiració per a la vida estrictament biològica: no pot parar mai. Segon, no deixar de parlar amb uns i altres, i com més diversos millor: perquè el millor pensament crític aïllat acaba esdevenint pensament 'acrític' per repetitiu, inercial i autocomplaent. El diàleg constant és la garantia que l'aire que respira la nostra ment es renova i és saludable. Tercer, procurar mantenir neta la distinció entre finalitats i mitjans i no permetre que l'ordre s'inverteixi; mai un mitjà, del tipus que sigui –per exemple, l'omnipresent i necessària tecnologia–, pot ser una finalitat. Quart, procurar assolir les nostres finalitats lliurement decidides amb dues qualitats alhora que semblen contradictòries, però no ho són: coherència d'una banda i flexibilitat. N'hi ha que interpreten la coherència com si fos rígida, però és rigor, cosa ben diferent; i

flexibilitat, que n'hi ha que interpreten que és feblesa, però és adaptabilitat a les circumstàncies i al canvi, la qual cosa és més aviat senyal de força: és sabut que els evolucionistes diuen que no és el més dur, sinó el més adaptable el que sobreviu. No és la duresa, sinó la flexibilitat la que dóna força a la vida. I més encara a la vida ètica, la que intenta la millor humanització possible per a cada humà.

Aquesta vida ètica té una via ordinària de creixement, com hem apuntat: la via del pensament crític i el diàleg. Tant l'un com l'altre són dues cares de la mateixa moneda; com deia Plató, el pensament ben fet és un diàleg interior de l'ànima; podríem dir que el pensament és un diàleg íntim, i el diàleg un pensament públic. Això ens porta a la consideració de la diferència entre saviesa, coneixement i informació. Per què? Perquè són tres nivells d'activitat mental que tendim a confondre, i més en una època d'extraordinària facilitat per obtenir i intercanviar informació, que ens la fa sobrevalorar. No podem negar el gran valor de la informació –però, compte, no tota ni bona part de la que ens arriba és 'bona' informació-; però fins i tot quan la informació és bona, no té la qualitat superior del coneixement: el coneixement afegeix a la informació –que seria com una suma de peces juxtaposades, com rajols d'un edifici sense ordenar- habilitat relacionadora, esperit crític, mètode sistematitzador, perspectiva contextualitzadora i gradualista, elements tots ells d'extrema importància; la informació és coneixement, però és el nivell bàsic, elemental, amb el qual no podem desplegar una vida plena de caràcter ètic, perquè l'ètica necessita aquests elements propis del coneixement. Però fins i tot quan tenim coneixement amb aquesta riquesa d'elements que el configuren podem i hem d'aspirar a alguna cosa més, al que podríem anomenar estat mental òptim: la saviesa. Aquella que el poeta deia que s'havia perdut en el coneixement. Què afegeix la saviesa al coneixement, o què li falta al coneixement per esdevenir saviesa? La resposta és alhora simple i transcendent: li falta connexió amb la vida real. Qui té coneixement, però no té saviesa, pot tenir una vida impròpia i fins i tot indigna de la seva humanitat desitjable en plenitud; el savi és el que fon coneixement i vida, amb aquella coherència i flexibilitat alhora que esmentàvem. Tothom coneix algú que sap moltes coses i les sap bé, però no ens sembla mereixedor de la qualificació de savi, perquè viu com si el coneixement només li servís de decoració, exhibició, font de poder o influència, etc. però no per tenir una existència de valor. El coneixement fred, desarrelat, desconnectat del món de la vida no té valor ètic; el pot tenir estètic –per lluir o despertar admiració- o econòmic –vendre llibres- o mediàtic –ser una figura de les televisions o d'internet-; però si no es realitza vitalment, si no promou la seva pròpia vida bona, plena de valors per tenir i compartir, és com un vestit car, que llueix cap enfora però no fa la persona millor cap endins.

I la bioètica? És informació, coneixement o saviesa? Pot ser les tres coses, fins i tot les tres alhora, perquè qui sigui savi també coneix i està informat. Però a l'inrevés no funciona: tenir molta informació –de reglaments, protocols, codis...-

no equival a tenir coneixement bioètic. Tenir coneixement, evidentment és desitjable i bo: però ha de complir aquelles condicions exigents –de relació, crítica, mètode, sentit del context i de la gradualitat-. Ara bé, cal aspirar, amb tanta modèstia com decisió, a assolir una ‘saviesa bioètica’, que implicaria articular, connectar i fins i tot fondre el coneixement bioètic amb la vida professional i sobretot personal; i fer-ho amb coherència i flexibilitat, per descomptat; res més lluny de la saviesa que l’autoritarisme i la rigidesa. S’ha parlat d’assolir el tarannà bioètic; és una forma més moderna d’esmentar la vella –i bella- idea de la saviesa. El tarannà és caràcter, personalitat, forma de vida. És molt més que la informació reglamentista, que el coneixement sistemàtic i crític: és vida que sap de la vida i del sentit i els valors de la vida. En sap i ho practica, amb pensament crític i diàleg interminable.